

О. Коцил

АГРЕГАЦІЯ І АРТИКУЛЯЦІЯ ІНТЕРЕСІВ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ ЄВРЕЙСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ (ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ, 1920-ТІ РР.)

Тема діяльності єврейських політичних партій в Україні в 1920-ті рр. актуалізується фактором політизації, тобто зростання політичної активності національних меншин в Україні, зокрема створенням політичних партій та об'єднань за етнічним принципом (російські, кримськотатарські, угорські тощо). Модель взаємодії держави з такими інституціями ще не створено, першим кроком до розв'язання даного питання може стати вивчення історичного досвіду діяльності етнічних партій на території України та винесення необхідних теоретичних висновків та уроків. Що обумовлює актуальність нашої теми.

Проблемою діяльності єврейських політичних угруповань на території України займались ще радянські науковці [1]. Проте їх роботи відрізнялись значною заідеологізованістю й усесторонньою критикою “непролетарських дрібнобуржуазних партій”. У незалежній Україні з'явилися широкі можливості для дослідження партійного життя 1920-х рр. Фундаментальні дослідження В. Гури, В. Гусева, В. Прилуцького пролили світло на діяльність єврейських партій і організацій [2]. Найбільш цінним у цьому плані є дисертаційні дослідження О. Наймана [3]. Регіональний аспект діяльності єврейських об'єднань розкрив М. Гон [4].

Відаючи належне науковій цінності окреслених праць, слід відзначити, що ціле коло аспектів діяльності єврейських партій залишається не дослідженим. Серед них регіональна специфіка діяльності партій, форми і методи функціонування, формування державної політики щодо таких організацій. Нерозкритим залишається процес агрегації та артикуляції інтересів єврейського населення в діяльності єврейських партій. Метою даної статті є аналіз таких процесів.

Політичні партії виконують специфічні функції в політичній системі. Однією з найголовніших партологи називають функцію представлення інтересів. Адже партії є важливими виразниками інтересів соціальних класів, прошарків і груп, трансформуючи велику кількість цих різноманітних і специфічних потреб і вимог у більш системні, зручні для оперування пакети пропозицій. Фактично партія виступає важливим фактором у визначенні, відборі, систематизації і

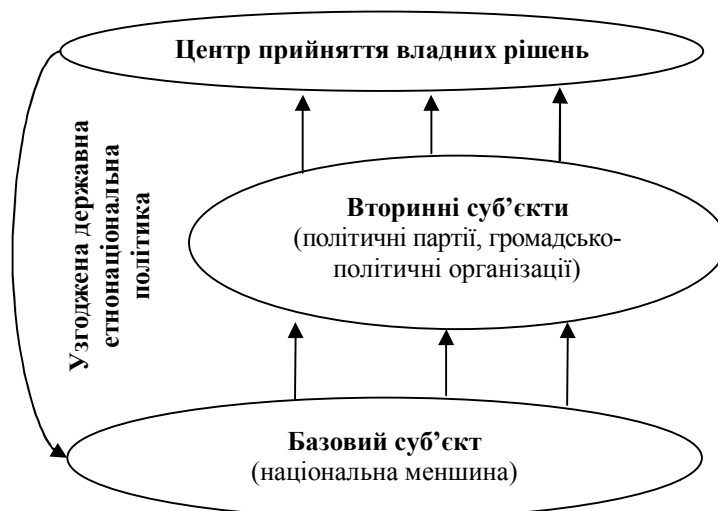

Схема 1. Модель збалансованої, “діалогової” державної етнопонаціональної політики в умовах демократичного режиму

Розглянемо яким чином відбувався цей процес у 1920-ті рр. з єврейським населенням. Спочатку треба окреслити коло проблем, інтересів і потреб, які мали євреї України в 1920-х рр.

Після закінчення громадянської війни і остаточного встановлення більшовицької влади на території України, єврейське населення опинилось у складних соціально-економічних і політичних умовах. Через погроми та жебрацькі умови життя, більшість євреїв вдавались до еміграції або переїздили переважно із західних та південно-західних областей України на південний схід. З густонаселених єврейми районів Поділля та Волині прихожани синагог пересувались на Катеринославщину, Херсонщину і Таврію. При цьому з сіл та містечок євреї все більше йшли до міст, де було легше знайти роботу та отримати освіту.

Навряд чи покращувало ситуацію і те, що комуністична партія створила в 1918 р. спеціальний Єврейський комісаріат (Євком) і Єврейську секцію (Євсекція) при Центральному Комітеті. Основу їх склали єврейські комуністи, а в числі головних цілей діяльності цих структур і десятків їх місцевих відділень не значилося ні представництво єврейського населення, ні полегшення його долі. Навпаки, вони намагалися монополізувати право на політичну діяльність, використовуючи приклад рад, що монополізували в ім'я

пролетарської диктатури право на національну політику. Лідери Євсекції вважали за необхідне встановити контроль над ухваленням будь-яких рішень, що стосуються єврейського населення. Реалізація цих цілей приводила до фактичної поразки інших партій, що претендували на підтримку єврейського населення. До початку 1921 р. майже всі єврейські соціалістичні партії (“Об’єднані єврейські соціалісти”, “Комфербанд”, “Бунд” і комуністичне крило “Поалей Ціон”) опинилися в розколі, не витримавши тиску як зсередини, так і ззовні – з боку комуністів. Згодом ті члени цих організацій, які орієнтувалися на комуністів, вступали в комуністичну партію та її Євсекцію. У тих же, хто виражав незгоду з владою, залишався вибір – або залишити політичну діяльність, або піти у підпілля.

Зміни в національній політиці сприяли зростанню відчуття маргіналізації у євреїв. Створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік у 1923 р. гарантувало національно-культурну автономію т.з. “територіальним” національностям. У відповідності до цієї політики (яка стала частиною проекту формування національних еліт під контролем комуністів) корінним українцям і білорусам віддавалася перевага в урядових, освітніх і культурних закладах. Євреї в Україні та Білорусі, природно, убачали в цій політиці посягання на їх професійні навички. До того ж, нова політика, підкресливши проблематичність статусу євреїв (“нетериторіальної національності”), похитнула їх упевненість у можливості рішення комуністами складного національного питання.

У середині 20-х років значна частина непманів була позбавлена громадянських прав. У такому становищі опинилось майже 30 відсотків єврейської людності України. Така дискримінація з боку Радянської влади в умовах післявоєнної руйнації та безробіття спонукала до згуртування у національних організаціях, незалежних від держави. Під час безробіття сіоністи заохочували кустарів брати підлітків учнями, укладаючи з ними угоди, де зазначалась сума їх заробітку. При цьому ремісник робив відповідні страхові та профспілкові внески, але підліток за свою роботу не отримував нічого [7]. Він не заробляв грошей, але набував професію і згодом міг працювати самостійно. Сіоністи створювали артіль та намагались започаткувати єврейську кооперацію [8]. Це сприяло зростанню авторитету та впливу сіоністських організацій.

Становище євреїв України було предметом обговорення на 2-й Всесвітній єврейській конференції допомоги, яка відбулась у Карлсбаді 21-28 червня 1924 року. Спеціальна комісія, яка проаналізувала економічне становище євреїв України виявила, що

близько 80 відсотків з них перебували на межі зuboжіння і лише 20 відсотків зуміло пристосуватись до нових умов. Дитяча смертність в Одесі сягала 50,7 відсотків, а в Бердянську – 66,8 відсотків. Єврейські діти становили до 20 відсотків безпритульних країни [9].

Таким чином, у середині 20-х років, незважаючи на формальне рівноправ'я, економічне становище євреїв залишалось не кращим, а подекуди гіршим, ніж до революції. Єврейські маси втратили засоби до існування в результаті політики воєнного комунізму (1918 – березень 1921 р.), коли більшовики заборонили приватні виробництва та торгівлю. Про це, зокрема, писав заступник голови ДПУ УСРР Е. Карлсон у секретній доповідній записці секретарю ЦК КП(б)У Л. Кагановичу у вересні 1925 р.: “Двохмільйонне єврейське населення, яке мешкає у містечках, невідворотно, усім ходом історичних подій повинно стати жертвою нашої необхідної економічної політики. Наша боротьба у містечках та невеликих містах з дрібною буржуазією за панування на ринку, за безпосередній зв'язок із селянином з метою задоволення його продуктами нашої великої та малої промисловості – є загалом і в цілому боротьба з єврейськими масами, які уособлюють цю дрібну буржуазію” [10].

У середині 20-х років відбувалась активізація діяльності єврейських організацій у соціальній та культурній сферах. Причинами цієї активізації більшовицькі партійні керівники вважали:

1. Руйнування економічної бази певних кіл дрібної єврейської буржуазії.
2. Витіснення євреїв з державних установ у зв'язку із залученням до них робітників і селян.
3. Безробіття певних прошарків єврейської молоді.
4. Ігнорування єврейської мови партійними пропагандистами. Тому ця пропаганда охоплювала лише асимільованих євреїв і не досягала свідомості більшості народу.
5. Невміння місцевих органів влади організувати роботу серед євреїв, які таким чином залишались у сфері впливу єврейських організацій.
6. Замовчування нових законів у містах і містечках, що ставило євреїв у нерівноправне становище [11].

Отже, яким чином єврейські політичні партії агрегували всі ці проблеми та інтереси у своїй діяльності?

Легальною політичною організацією на той час була Єврейська комуністична партія “Поалей Ціон” (ЄКП ПЦ), яка виступала за: створення єврейської пролетарської нації шляхом колонізації Палестини; конструювання органів єврейського пролетарського самоврядування з соціальних і культурних питань – Єврейських робітничих рад; створення єдиного плану єврейського комуністичного будівництва; організацію особливої єврейської пролетарської

самооборони [12]. У травні 1921 р. Головний комітет ЄКП ПЦ в Україні передав до Всеукраїнського Центрального Виконкому рад робітничих і селянських депутатів меморандум, звертаючи увагу на катастрофічне становище, “у якому опинились єврейські маси України на четвертому році революції”. Автори меморандуму підкреслювали, що “Радянською владою майже нічого не зроблено для перебудови економічного життя широких єврейських мас на нових засадах. Єврейські торгівці та посередники, які складають значний відсоток єврейських мас, та значною мірою єврейські ремісники (загалом до 80 % єврейської людності країни) відсунуті зі своїх економічних позицій і приречені на голод, жебрацтво та спекуляцію...” Документ містив пропозиції щодо поліпшення соціально-економічного становища євреїв, але вони були відкинута керівником єввідділу ЦК КП(б)У [13].

Сіоністським політичним партіям відстоювати інтереси єврейських мас було складніше, адже вони діяли напівлегально. Найбільш впливовими сіоністськими об'єднаннями були Сіоністська соціалістична партія (ЦСП) та Сіоністська трудова партія “Цейрей Ціон” (СТП ЦЦ).

У травні 1922 р. в Києві відбулась третя конференція ЦСП, яка висунула такі вимоги до радянської влади: “1. Відмова від партійної диктатури. 2. Розширення соціальної бази. 3. Демократизація методів роботи органів радянської влади. 4. Запровадження у життя національно-персональної автономії. 5. Свобода та незалежність профспілковим організаціям і т.ін.” [14]. Сіоністи-соціалісти вважали, що завоювання революції знищуються та паплюжаться режимом диктатури РКП, тому ЦСП вимагала організації влади на початку трудової демократії. Трудова демократія мала виражатися: у свободі політичних організацій трудящих, легалізації всіх соціалістичних партій, що стоять на платформі радянської влади, відміні дозвільного характеру заснування громадських об'єднань, свободі друку, виборів, зібрань. Програма ЦСП містила також прогресивне положення про громадський контроль над усіма державними органами, відповідно до якого трудящі не лише обирали своїх представників у владні органи, але й мали право відкликати депутатів [15].

Сіоністська трудова партія в своїй діяльності спиралась на дрібну єврейську буржуазію. Її програмні вимоги були: персонально-національна автономія для всіх євреїв у СРСР; дозвіл вільної еміграції в Палестину, а також залучення єврейських мас до виробничої праці. Партія виступала з жорсткою критикою національної політики радянської влади, зокрема діяльності Євсекції. Під час виборчої

кампанії до рад 1926 р. СТП закликала не давати жодного голосу представникам Євсекції; боротися проти “їдишизації”, яку проводить Євсекція; вимагати невтручання в роботу єврейських громадських об’єднань (спілки кустарів, позикові товариства тощо); протестувати проти переслідувань сіоністських партій [16]. Сіоністи боролися з асиміляційними тенденціями в середовищі єврейської молоді і виступами за залучення її до національної єврейської культури.

Всі ці заклики і пропозиції офіційна радянська влада ігнорувала, натомість використовувала проти єврейських партій жорстку репресивну політику [17].

У таких умовах єврейські партії були змушені не просто узгоджувати і представляти інтереси євреїв на державному рівні, але й самостійно вирішувати їх проблеми. Наприклад, сіоністські партії організовували різноманітні гуртки і клуби культурно-просвітницького напрямку. У 1925-1926 рр. навчанням у єврейських школах було охоплено 81,6 % єврейських дітей віком від 8 до 14 років, але лише 36,3 % з них навчалися рідною мовою [18]. Все це обумовлювало популярність і авторитет сіоністських організацій, вплив яких посилювався, незважаючи на державну антисіоністську кампанію і репресії ДПУ. Зокрема, нелегальні приватні школи були в змозі прийняти близько 100 тисяч учнів [19].

У звіті Миколаївського окружного відділення ДПУ за жовтень 1923 р. повідомляється про один з таких гуртків: “На території Миколаївського Округу існує угруповання сіоністів, яке має свої розгалуження в Очакові, Вознесенську та Новому Бузі. Угруповання нараховує біля 150 осіб, переважно синків дрібної єврейської буржуазії, більша частина якої навчається в технікумі Тімірязєва та інших ВНЗ. Вся робота їх зводиться до гуртківщини і розповсюдження свого впливу на єврейських дітей, які вчать в трудових школах. У вказаних групах відбувається фізичне виховання дітей в шовіністичному дусі” [20].

Діяльність чисельних сіоністських гуртків продовжувалася і надалі. Після проведення операції ДПУ восени 1924 р. звільнені сіоністи одразу ж знову взялися за роботу. 5 жовтня 1924 р. – було зібрано приблизно 100 дітей, яких повели на галявину за заводом “Андре Марті”, де після ігор для них було влаштовано сніданок, співали сіоністські національні пісні, популярно викладали ідею сіонізму і попереджали нікому не говорити про збори, особливо комуністам. Через настання холодів сіоністи підшукували постійне закрите приміщення. Тимчасово робота проводилася в домашніх умовах окремими групами по 10 осіб. Робота Ново-Бузької організації

зводилась, головним чином, до керівництва роботою Бгена, Хехалуца. У листопаді в Новому Бузі була проведена кампанія по збору пожертвувань на користь ув'язнених. У колонії Ефінгарь того ж району встановлено гурток Югента, що складався з 8 осіб, усі молоді 1906-1905 року народження. Гурток збирався досить часто, одержував регулярно журнал "Хехалуц". У зв'язку з проведеною операцією ДПУ робота сіоністів у 1924 р. значно зменшилася і прийняла суворо конспіративний характер. Активні сіоністи тоді не працювали, побоюючись стеження за собою. Незважаючи на це ДПУ вело безперервне і неослабне спостереження [21].

Також єврейські партії спряли працевлаштуванню євреїв і надавали їм матеріальну допомогу.

Партійні організації більшовиків нерідко програвали у протистоянні сіоністам, які мали підтримку від заможних євреїв, з-за кордону та надавали матеріальну допомогу бідним, допомагали отримати освіту, мали значні книжкові фонди, засоби для друку. Зокрема, представники місцевої влади в Одесі на одному зі складів виявили 10-15 єврейських бібліотек, на іншому – вагон єврейських книг, кліше і матриці єврейської дитячої літератури, підручників іврити [22]. У середині 20-х років в Україні поширювались російські та виходили всеукраїнські сіоністські періодичні видання. Щомісячно сіоністські організації поширювали по 500-800 примірників своїх видань [23].

Сіоністи надавали матеріальну допомогу, сприяли молоді у навчанні та професійній підготовці. У сіоністських організаціях діти і молоді займалися спортом, слухали захоплюючі розповіді про "землю обітовану" і розбудову майбутньої єврейської держави. Сіоністські організації отримували з-за кордону кошти і літературу, мали можливість утримувати кваліфікованих функціонерів, створювати ієрархію партійних службовців. Сіоністи виступали проти більшовицьких репресій і намагання Євсекції створювати школи, навчання в яких спричиняло асиміляцію євреїв.

У контексті нашого дослідження, цікавим видається той факт, що навіть за умов становлення монопартійної системи і тоталітарного політичного режиму, єврейські політичні партії змогли виконувати важливу функцію для покращення життя єврейських мас: своєю діяльністю вони підіймали важливі для єврейської людськості питання, на які змушена була звертати увагу офіційна влада. Наприклад, проблеми переселенства, мовні та культурні питання. Єврейські партії через критику радянської влади актуалізували ці питання, виносили їх на політичний порядок денний. Для ефективної

боротьби з єврейськими партіями радянська влада, окрім чисто репресивних заходів, вимушена була певним чином реагувати на підняті проблеми. Іншим словом, Євсекції КП(б)У вимушені були конкурувати з єврейськими політичними партіями за вплив на єврейські маси шляхом вирішення повсякденних проблем євреїв. Голоvbюро Євсекції КП(б)У констатувало, що головними засобами боротьби з сїонїзмом має бути проведення заходів з покращення економічного та правового стану єврейських працюючих та бідноти [24].

Виходячи з вищезазначеного, можна прийти до висновку, що в Радянській Україні в 1920-ті рр. існувала модель незбалансованої, “домінантної” державної етнонаціональної політики (див. схему 2). Така модель характеризувалася ігноруванням пропозицій і вимог національних меншин, заборонаю діяльності етнонаціональних об’єднань.

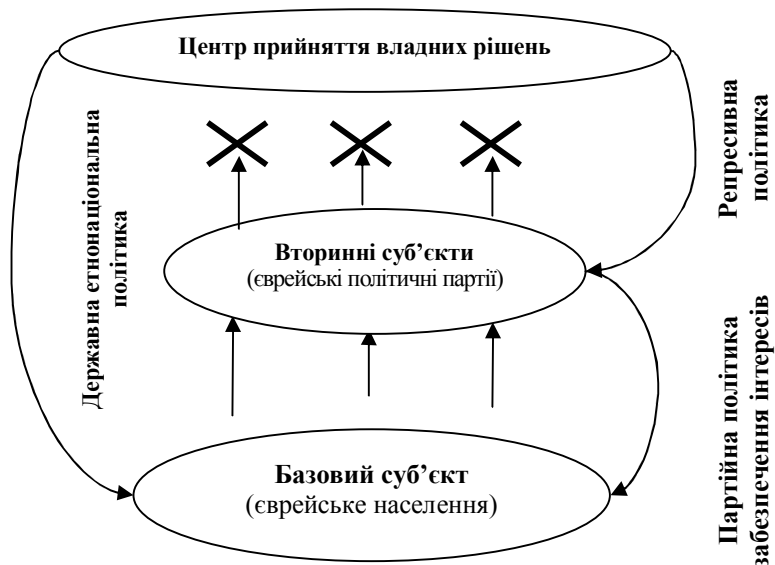

Схема 2. Модель незбалансованої, “домінантної” державної етнонаціональної політики в умовах недемократичного режиму

Таку модель застосовували і в подальшому. Деякі дослідники називають таку модель етнополітики серед основних причин саморозпаду Радянського Союзу. А саме: безперспективність комуністичних теоретичних постулатів щодо національних відносин і їх подальшого розвитку – неувага до специфічних потреб та інтересів етноспільнот та їх ігнорування; хибність командно-адміністративних методів управління національним будівництвом. Національна політика тоталітарної багатонаціональної держави, яка взяла на озброєння теорію злиття націй та побудову безнаціонального суспільства на класово-інтернаціоналістських позиціях, приречена на невдачу. Вільний розвиток етнонаціональних спільнот, як доводить світовий досвід, можливий лише за умови демократичного розвитку системи управління національної держави, що поєднує національні інтереси із загальноцивілізаційними цінностями за умови пріоритетного значення останніх [25].

Отже, єврейські політичні партії в 1920-х рр. відігравали важливу роль в узгодженні та репрезентації інтересів єврейського населення України. Проте більшовиками було сформовано модель незбалансованої, домінантної етнонаціональної політики, яка ігнорувала специфічні потреби та інтереси єврейської меншини. У цій моделі не було місця небільшовицьким партіям і організаціям, через що вони були знищені до кінця 1920-х рр.

1. Международный сионизм: история и политика (сборник статей). – М., 1977; Банкротство мелкобуржуазных партий России 1917-1922. Сборник научных трудов в 2-х ч. / Калининский государственный университет. – М., 1977; Непролетарские партии России в годы буржуазно-демократической революции: Материалы конференции (Калинин, май 1981 г.). – М.; Калинин, 1982. – 253 с.; Курас И.Ф. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. – К.: Наукова думка, 1978. – 315 с. **2.** Гура В.К. Сионистские партии на Украине: истоки, эволюция и деятельность (1897-1934): Дис. ... д-ра ист. наук. – К., 1991. – 402 с.; Гусев В.І. Бунд в суспільно-політичному житті України (кінець ХІХ ст. – 1921 р.): Дис. ... д-ра іст. наук. – К., 1999; Прилуцький В.І. Молодіжні організації в УСРР в умовах становлення тоталітарного режиму (1920-1927 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1994. – 223 с. **3.** Найман О. Діяльність єврейських партій та об'єднань у розбудові національного життя в Україні (1917-1925 рр.): Дис. ... канд. політ. наук. – К., 2000. **4.** Гон М.М. Діяльність єврейських політичних партій Заходу України в контексті україно-єврейських взаємин (1918-1929): Дис. ... канд.

політ. наук: 23.00.05. – Рівне, 1998. – 209 с. **5.** Обушний М.І., Примуш М.В., Шведа Ю.Р. Партологія: Навчальний посібник / За ред. М.І. Обушного. – К.: Арістей, 2006. – С. 105. **6.** Большой толковый социологический словарь (Collins). Том 1 (А-О) / Пер. с англ. – М.: Вече; АСТ, 1999. – С. 16. **7.** Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 7, оп. 1, спр. 164, арк. 13. **8.** ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1524, арк. 66. **9.** Данилюк Ю. Становище єврейського населення в Україні в першій половині 20-х років // Єврейська історія і культура України. Матеріали конференції. Київ 21-22 серпня 1995. – К., 1996. – С. 51-52. **10.** ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2007, арк. 105. **11.** Державний архів Одеської області, ф. П-3, оп. 1, спр. 390, арк. 27. **12.** Справка о возникновении, деятельности и крахе еврейских мелкобуржуазных националистических партий и сионистских партии и организаций // ЦДАГО України, ф. 41, оп. 1, спр. 1, арк. 81. **13.** ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 799, арк. 1, 5, 6. **14.** Найман О. Вказана праця. – С. 125. **15.** Російський державний архів соціально-політичної історії, ф. 272, оп. 1, спр. 534, арк. 2-зв. **16.** ЦДАГО, ф. 1, оп. 20, спр. 2433, арк. 112-зв. **17.** Копил О.С. Боротьба радянської влади проти єврейських політичних партій у контексті становлення монопартійної системи в Україні в 1920-х роках // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 65. Вип. 52. Політичні науки. – Миколаїв, 2007. – С. 72-75. **18.** ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2688, арк. 7-8. **19.** Найман О. Вказана праця. – С. 140. **20.** Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. П-1, оп. 1, спр. 6, арк. 79 зв.-79 зв. “а”. **21.** ДАМО, ф. П-1, оп. 1, спр. 48, арк. 68. **22.** ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 796, арк. 16. **23.** ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2007, арк. 114. **24.** Державний архів Херсонської області, ф. Р-2, оп. 4, спр. 37, арк. 61. **25.** Куц Ю.О. Етнонаціональні державотворчі процеси в Україні (управлінський аспект): Автореф. дис. ... д-ра наук з держ. управління. – К., 2005. – С. 15.